

Domagoj Grečl

Djevičanska proročica — Agamemnonova prilježnica

ὦ τέκνον, ὦ σύμβακχε Κασάνδρα θεοῖς,
οἴαις ἔλυσας συμφοραῖς ἄγνευμα σόν.

(Euripides, *Troades*)

Troja i Prijam

U III. i II. tisućljeću pr. Kr. Troja (Τροία/Τροίη) ili Ilij (τὸ Ἴλιον; Homer Troju naziva ἦ Ἴλιος) predstavljala je važno žarište kulture. Grad Troja nalazio se u Maloj Aziji. Troja je bila važan i velik grad. Arheološka iskapanja otkrila su više slojeva naselja. Tzv. Homerova Troja (o kojoj je riječ), veoma napredan grad, bila je razorena potkraj II. tisućljeća pr. Kr. Tradicija pripisuje razaranje Troje Grcima. Bazileji Mikene i drugih gradskih centara fungiraju u predanjima o trojanskom pohodu kao zapovjednici vojske koja je opsjedala Troju.

Troja je bila glavni grad Troade. Nalazila se na sjeverozapadnoj obali Male Azije, udaljena 6 km od zapadne obale i 4,5 km od Dardanela. Brežuljak Hisarlık, na kome se nalazila Troja, dominirao je ravnicom oko rijeke Skamandra koja je okružena planinama s juga i istoka. Gradski su bedemi bili debeli ponegdje 5 m, a visoki 6 m. Veliki vojni sukob, združeni pohod knezova iz kontinentalne Grčke protiv Troje, pod vrhovnim zapovjedništvom mikenskog kralja Agamemnona, vjerojatno se vodio u 13. stoljeću ili oko god. 1200. pr. Kr.

U homersko doba porodični odnosi karakteriziraju se postojanjem patrijarhalne porodice. To je doba kasnorodovskoga društva koje se nalazi već u procesu raspadanja. Upravo s plemenskim vođom (bazilej) raste i nasljedno plemstvo.

Prijam, sin Laomedonta i Otrejeve kćeri Strime, šesti je i posljednji trojanski kralj. Trojanski je rat zatekao Prijama kao umorna starca. Snagu svoje države Prijam je učvrstio i ženidbenim vezama: bio je oženjen frigijskom princezom Hekabom, a njegova inoča Laotoja bila je kći leleškoga kralja Alta (Ἄλτης); Otrionej iz Kabesa došao je pred Troju jer mu je kralj obećao ruku svoje kćeri Kasandre, a Prijamova snaha Andromaha bila je kći Eetiona, kralja hipoplacke Tebe (Θήβησιν ὑπὸ Πλάκῳ ὕληέσση, *Il.*, 22, 479). Porodica kralja Prijama brojila je pedeset sinova s njihovim ženama i dvanaest kćeri s njihovim muževima. Prijam je bio vrlo bogat. Sa svojom ženom Hekabom živio je u raskošnoj i veličanstvenoj palači. Tu su

živjeli i njegovi sinovi i njegove kćeri. Poput orijentalnoga vladara Prijam je imao harem i živio je u poligamiji; imao je više inoča. Devetnaest sinova rodila mu je Hekaba a trideset i jednoga sina inoče, od kojih se u *Ilijadi* spominju dvije: Laotoja i Kastijanira. Prijamova prva žena bila je Meropova kći Arizba s kojom je imao sina Esaka. Hekaba mu je bila druga žena. Od dvanaest Prijamovih kćeri mitološki je najvažnija Kasandra. Prijama je ubio Neoptolem.

Imena sve Prijamove djece nisu nam poznata. Homer, naprimjer, navodi po imenu samo ovu Prijamovu djecu:

PRIJAMOVA DJECA (po Homeru)

Prijam ~ Hekaba: *sigurno*: Hektor, Dejfob, Polit, Antif, Paris,
 Laodika; *(dvojbena)*: Helen, Kasandra
 ~ Kastijanira: Gorgition
 ~ Laotoja: Likaon, Polidor
majka nesigurna (možda otac nije Prijam): Ehemon, Hromije,
 Mestor, Agaton, Pamon, Antifon, Hipotoj,
 Dij, Troil,
(dvojbena): Hipiroh, Dejopit, Hersidamant,
 Hipodamant, Driop, Aret, Melanip
nezakoniti: Demokoont, Doriklo, Is, Kebrion, Medesikasta

Najljepša Prijamova kći

Kasandra (također Aleksandra) kći je trojanskoga kralja Prijama i Hekabe; sestra Hektorova, Poliksenina, Parisova i Troilova te sestra blizanka Helenova, proročica. Sve do pada Troje sačuvala je djevičanstvo jer je Prijam njezinu ruku obećao Otrioneju iz Kabesa. Kad je završio Trojanski rat, Agamemnon je odveo Kasandru u Grčku gdje su prilikom gozbe u Mikeni oboje izgubili život od osvetničke Klitemestrine ruke. (Napominjem usput da su u epu i tragediji oni ubijeni u Argolidi, a kod liričara u Lakoniji.)

Poslije se pričalo da je Kasandra posjedovala dar proricanja. Rođendan blizanaca proslavljen je u hramu Apolona Timbrejskoga. Za vrijeme svečanosti brat i sestra su se igrali i od umora zaspali u uglu hrama, a roditelji i njihovi gosti poslije bogate gozbe razišli su se svojim kućama. Tek idućega jutra, kad su se otrijeznili, primijetili su nestanak djece i odmah su pošli u Apolonovo svetište; kad su stupili

¹ Rodoslovlje preuzeto iz knjige: Ὀμήρου Ἰλιάς (Besorgt von Hans Färber), Kösel Verlag, München, 1954, str. 518.

² Npr. θάνεν μὲν αὐτὸς ἦρωας Ἀτρεΐδης / ἴκων χρόνῳ κλυταῖς ἐν Ἀμύκλαις... (Pindar, 11. pitijska, 31-32).

u hram, ugledali su dvije zmijske kako svojim jezicima ližu uši usnulim blizancima. Na viklu žena zmijske su otpuzale u obližnji lovorov žbun; otad su Helen i Kasandra posjedovali dar proricanja. I oni su jedini znali kakva će sudbina zadesiti Troju i Trojance. Ima još jedna priča o Kasandrinoj proročkoj moći. Jedanput je Kasandra zaspala u hramu, a Apolon se pojavio i obećao je zlatokosoj Prijamovoj kćeri božansko nadahnuće pod uvjetom da mu se poda. Kasandra je pristala da se sjedini s Apolonom, ali je poslije, kad je stekla dar proricanja, odbila da to učini. Nato je Apolon počeo moliti da ga poljubi. Kad je Kasandra na to pristala, Apolon joj pljune u usta. Tako je Apolon kaznio Kasandru: ostavio joj je proročko nadahnuće, ali je učinio da nitko nikada ne vjeruje njezinim proročanstvima. U *Eneidi* (2, 246-247), naprimjer, priča Eneja:

*»Tada otvori usta Kasandra budućnost da reče,
al njoj se ne vjerovāše po naredbi pō božjōj nikad.«*

Proricala je uglavnom samo zlo. U svim trenucima koji su bili odlučujući za sudbinu Troje Kasandra je točno proricala što će se dogoditi, ali na njezine riječi nitko nije obraćao pozornost. Ona je prilikom Parisova rođenja, zatim prilikom njegova povratka u Troju i odlaska u Spartu uzalud upozoravala Trojance na zlu kob koja ih čeka. Uzalud je Kasandra opominjala Trojance na drvenoga konja, badava je proricala propast grada. U vrijeme razaranja Troje Kasandra je potražila utočište kraj Atenina žrtvenika, ali ju je odande odvuкао Ajant Lokranin. Kasandra se bacila pred kip božice Atene obgrlivši rukama božičin kip. Ajant je otrgao djevojku od Atenina kipa koji je potom pao. Po kasnijoj tradiciji Ajant je silovao Kasandru, ili da je tu glasinu proširio Odisej. Kad su Grci bili spremni za povratak, Kalhant upozori da se Atena mora umilostiviti zbog uvrede koju su nanijeli njezinu svetištu. Da zadovolji Agamemnona, Odisej predloži da kamenuju Ajanta, ali Ajant pobježe u Atenino svetište gdje se zakleo najsvetijom zakletvom da je Odisej lagao kao i uvijek; ni Kasandra nije zahtijevala da mu se sudi. Ipak, Atena se kasnije Ajantu za to surovo osvetila.

Poslije razaranja Troje Kasandra je prorekla sudbinu Anhisu i zarobljenim Trojancima. Dobro je znala da će ostati bez groba jer će naga biti bačena životinjama. Pri podjeli plijena Kasandra je kao jedina Prijamova kći koja je sačuvala djevičanstvo pripala vrhovnom zapovjedniku grčke vojske. Ona je, dakle, kao robinja otišla s Agamemnonom u Mikenu. U Mikeni je poginula zajedno s Agamemnonom kao žrtva umorstva od ruku Egista i Klitemestre. Neki pripovijedaju da je ona rodila Agamemnonu blizance Teledama i Pelopa, koje je ubio Egist.

³ Ime Kasandra može se u hrvatskome jeziku izgovarati na dva načina, tj. s naglaskom na drugome ili na prvome slogu: Kasandra ili Kāsandra. Naši prevodioci zbog potreba stiha traže ili prvi ili drugi izgovor: T. Maretić preferira izgovor Kasandra, a B. Klaić izgovor Kāsandra.

U 24. pjevanju *Ilijade* Kasandra je prva ugledala svoga oca kako dovozi Hektorovo tijelo:

...nitko ih drugi od ljudi
 nê spazī niti od ženā, u kojih su pojasi krasni,
 nego ih ugleda samo Kasandra, zlatici slična
 Afroditi; na Pergam uzāšāvši zamotri ona
 nā kolma oca i s njīm glasnika, što više po gradu,
 mrca na kolima spazi gdje leži, te vuku ga mazge.
 Zakuka ona, i vika po čitavom stane je gradu:
 »Trojci i Trojanke, pođte i Hektora vidite divnog,
 ako se ikada njemu vesèliste kad se iz borbe
 vraćao živ na vesélje i narodu i grādu svemu« (Il., 24, 704-706),

što bi se eventualno moglo uzeti kao polazna točka da Kasandru prihvatimo kao proročicu. To je potvrđeno tek u kikličkoj epici, u Eshilovu *Agamemnonu* dostiglo je nenadmašiv vrhunac, a još je izrazitije u Euripidovim *Trojankama*. Apolon je promijenio proročki dar koji joj je darovao u njezino prokletstvo kad mu se ona uskratila: ona je mogla uvijek proricati samo prijeteću nesreću, ali nitko joj nije vjerovao. Prokletstvo se ispunilo pri rođenju Parisa, pri njegovoj vožnji k Menelaju, pri gradnji drvenoga konja. Pri propasti Troje nju je Mali Ajant otrgnuo od kultnoga kipa; prema kasnijem prikazivanju morala je silovana Kasandra slijediti Agamemnona kao ratni plijen, a Klitemestra i Egist ubili su je zajedno s Agamemnonom. O dvoje djece Kasandre i Agamemnona zna samo Pausanija (2, 16): *[U Mikeni su] i grobovi onih koje je, poslije njihova povratka iz Troje s Agamemnonom, Egist na gozbi ubio. Lakedemonjani koji stanuju oko Amikle prepiru se u pogledu Kasandrina groba. Tu je i grob Agamemnona i njegova kočijaša Eurimedonta, zatim zajednički grob Teledama i Pelopa, za koje kažu da ih je Kasandra rodila kao blizance i da ih je Egist nejake zaklao poslije njihovih roditelja*. Od njega saznajemo i o Kasandrinu grobu, svetištu i kipu u Lakoniji. Tamo je ona identificirana s domaćom božicom koja svira na liri — Aleksandrom. No, kod Euripida Kasandra proriče da će njezino tijelo požderati zvijeri:

Mene mrtvu, nagu, bačenu će primit gudura,
 kud bujica dere, grobu mladenčevu ponijet će,
 zvjerad da me ždere, — mene službenicu Febovu! (Troj., 448 i d.),

što se objašnjava odsutnošću mogile u mjestu smrti. Pod imenom Aleksandra bila je Kasandra štovana u antičko vrijeme u Amikli: *[U Amikli] ima interesantan hram i kip Aleksandre. Amikljani kažu da je Aleksandra Prijamova kći Kasandra* (Paus.,

⁴ Zapravo bi trebalo reći »manji«, μείων (usp. Il., 2, 528), ali je kod nas uobičajeno govoriti »Mali Ajant«.

⁵ Izjednačivanje Kasandre s Aleksandrom javlja se najprije kod Likofrona, ali ono je vjerojatno starije.

3, 19), i Leuktri: [*U Leuktri*] je podignut... hram Prijamovoj kćeri Kasandri koju domaći ljudi zovu Aleksandra (Paus., 3, 26). Kasandrinu mogilu, dakle, pokazivali su u Amikli, a mogilu njezine djece — u Mikeni. Plutarh (*Agis* 9) navodi verziju po kojoj je Kasandra umrla u Talami (Lakonija) i dobila ime Pasifaja: *A postojalo je u Talami Pasifajino svetište i proročište koje je uživalo štovanje, a... neki [kažu] da je Prijamova kći Kasandra umrla u Talami i prozvana Pasifajom jer je svima davala proroštva*. Po pučkoj, naime, etimologiji ime Πασιφάη objašnjava se ovako: πᾶσι — »svima« i φαίνειν — »otkrivati, na svjetlo iznositi«.

Homer kaže za Kasandru da je od Prijamovih kćeri »najljepša licem«: ἴ κέῃρ Πριάμου Κασάνδρην, ἡ καλλίστην ἄνθρωπον / τράζω (Il., 13, 365-366). Njezinu ljepotu Homer uspoređuje s Afroditom (Il., 24, 699-700): *Kasandra, zlatici slična Afroditi*. Euripid pak govori o »plavokosoj Kasandri«: *Kažu da Kàsandra tamo / plavokosi potresa pram... (If., 757 i d.)*.

Portretne karakteristike javljaju se tek u ranom srednjem vijeku. Naprimjer, Daret kaže da je Kasandra srednjega rasta, dražesnih usta, ridokosa, blistavih očiju, koja zna budućnost.

Klitemestra naziva Kasandru »vračarom«, »ropskim priležničkim gnusom«, »što na lađi na klupi spavala je s njim« (tj. s Agamemnomom), a umrla je kao labud:

*...a ona kao labud bijel
u zadnjem času zadnji kliktaj kliknu svoj
i umrije ko dodatak nenadan i nov
mom smišljenom odavno činu osvetnom (Ag., 1423-1426).*

Homer kaže da je Kasandra najljepša Prijamova kći (proročki dar Homer ne spominje). To bi se moglo zaključiti iz ovoga Homerova stiha: ἦτεε δὲ Πριάμοιο θυγατρῶν εἶδος ἀρίστην, / Κασσάνδρην... (Il., 13, 365-366). No iste riječi Homer upotrebljava i za drugu Prijamovu kćer, Laodiku: Λαοδίκην, Πριάμοιο θυγατρῶν εἶδος ἀρίστην (Il., 3, 124), ili: Λαοδίκην ἐσάγουσα, θυγατρῶν εἶδος ἀρίστην (Il., 6, 252). Sada ti znaj koja je od njih dviju ljepša! Ipak, možda bih dao malu prednost Kasandri jer nju Homer uspoređuje s Afroditom: ἀλλ' ἄρα Κασσάνδρην, ἱκέλη χρυσῆ Ἀφροδίτη (Il., 24, 699).

Tek kasniji autori znaju za njezin proročki dar. Već u kikličkim poemama nastupa Kasandra kao proročica čijim proročanstvima nitko ne vjeruje. Tragičari (Eshil, Euripid) predstavljaju Kasandru kao ekstatičnu proročicu sa sibilinskim kvaliteta. Najpopularniju verziju o proročkom daru donosi Eshilova tragedija *Agamemnon* gdje Kasandra priča koru o svome proročkom daru. Kod Servija (*Commentarius in Vergilii Aeneida*, 2, 247) Apolon pljuje djevojci u usta nagovorivši je

⁶ Daretis Phrygii De excidio Troiae historia, 12: Cassandram mediocri statura, ore rotundo, rufam, oculis micantibus, futurorum praesciam.

na poljubac. Kao jedinstveno djelo antike stoji Likofronov spjev *Aleksandra*, oko 295. pr. Kr. Kod Vergilija Kasandra je također prikazana kao proročica koja daje pozitivnu viziju sudbine Rima:

*»...takvu je jedina sudbu proricala meni Kasàndra;
sada se sjećam, sve to da slutila rodu je našem,
italsko kraljevstvo često, Hespèriju često je ona
spominjala, al tko bi i mislio da će Trojanci
u Hespèriju doći? Kasàndri vjerovo tko bi?« (En., 3, 183-187).*

Kad je Paris kao nepoznat pastir došao u Troju, Kasandra je u njemu prva prepoznala svoga izloženog brata i htjela je da ga se ubije:

*A Kasandra pod lovorom svetijem
zavika: »Ded pokor silni [sc. Parisa],
za grad Prijamov propast, zatarite!« (Andr., 295 i d.).*

Kad je pak Paris odlazio u Spartu, ona je njemu predvidjela budućnost. Također je prorekla da će Helena biti pogubna za Troju.

Kasandra je predviđena za suprugu Otrioneja, ali je on prije braka poginuo, ubio ga je Idomenej:

*Tad Idomènēj...
...Otriòneja ubi, iz Kabesa kojino bješe,
koji je došao u rat odskòra za ratnīm glasom
i kćer Prijamovu Kasàndru najljepšu licem
tražio nek mu se dà bez daròvā, i obeća djelo
veliko, da će Ahéjce prekò voljē njihne od Troje
odgnati; zato se Prijam privòlio, òbrekō dat je,
à on se vjerujuć tom obećanju borio za njū (Il. 13, 361, 363-369).*

Kasnija epika daje joj novoga ženika – Koreba. Po Vergiliju, Koreb je bio zaljubljen u proročicu, no nije se s njom »službeno« vjerio, a poginuo je u noći zauzeća Troje.

*»...Koreb... mladi Migdonov sinak,
koji je onijeh dana u Troju upravo došo
jer za Kasàndrōm je sav od ljubavi gorio bijesne,
pa je Prijamu ko zet i Frigijcem vodio pomoć,
jadnik, što nije svjeta vjerènice proročke svoje
hotio čut« (En., 2, 341-346).*

Kasandra je predvidjela smrt Agamemnona, svoju smrt i Orestovu osvetu:
*No neću mrijet ko stvor kom bozi zgaze čast
i meni će se jednom naći osvjetnik
kad zbog umorstva oca majku smakne sin.*

*Bjeginac on je sada, ali ide čas
kad okrunit će sva zločinstva doma tog.
Jer zakleše se bozi strašnom zakletvom
da dozvat će ga oca umorenog zov (Ag., 1253-1259).*

Kasandru je ubila Klitemestra (po Homeru zajedno s Agamemnonom, po Eshilu nešto kasnije):

*I ta je nemilosrdna žena [sc. Klitemestra]
Kasandru svijetlom probola mjeđu.
Djevojku Dardanku i kćer Prijama
s dušom je Agamemnona poslala
na obale tamnoga Aheronta (Pit. 11).*

Kassandra u Eshilovu *Agamemnonu*

U Eshilovoj tragediji *Agamemnon* zlokobna atmosfera dostiže najveću napetost u prizoru viđenja zarobljene trojanske proročice Kasandre. (Podsjetio bih da Eshil u *Agamemnonu* mjesto ubojstva prenosi iz Mikene u Arg.) Pred Kasandrinim očima prolazi i davno zlodjelo Atrejevo i pripremanje među kućnim zidovima ubojstva Agamemnona, kojega će žena ubiti u kupelji udarcem sjekire, i njezina smrt od ruke Klitemestre.

Kad je Agamemnon došao kući, Klitemestra je razastrla grimizni sag pred njegove noge i povela ga u kupaonicu, gdje su mu robinje pripremile toplu kupelj. Agamemnon Kasandru preporučuje Klitemestri:

*Već primi srcem svim
tu strankinju...
Od blāga silnog ona odabran je cvijet,
a vojska mi je moja dade kao dar (Ag., 925 i d.).*

Kad kraljevski par ulazi u kuću, Kasandra ostaje na pozornici. U proročkoj viziji ona vidi na zidinama palače sve krvave događaje iz povijesti porodice Atrejevića, a grimizni sag podsjeća je na prolivenu krv:

*O bezbožnog li doma, punog zālā svih,
što mnogi vidje pokolj i ubojstva čin
i ljudožderstvo čak. Gle, sav je krvav pod (Ag., 1053 i d.).*

Nakon kratkoga smirenja Kasandru opet obuzima proročki žar:

*Udružiše se, gledaj, lavica i vuk
dok u tuđini bješe plemeniti lav,
i ubit će me jadnu. Otrov ona ljut
za kaznu meni lije u napítak moj,
i hvali se, sve oštrec zâ svōg muža nož,*

da mrijet će on jer mene dōvede u dōm... (Ag., 1232-1237).

Ta vidjeh sudbu Troje, a sad i tō znam

da one što su nama uništili grad

po božjoj volji takva zadesit će kob (Ag., 1261-1263).

Kasandra predosjeća ubojstvo u kući:

Po krvi i umorstvu svud se čuti vonj (Ag., 1283).

Sudbina grčke vojske, objašnjava Kasandra, strašnija je od sudbine pobijeđenih Trojanaca koji su umrli slavnom smrću boreći se za domovinu. U svom proročkom duhu jasno vidi kako Klitemestra i njezin zavodnik Egist ubijaju Agamemnona i nju pa kako se Orest osvećuje majci te na kraju proriče skorbu smrt Agamemnonovu i svoju:

O jao, jao!

Uzāvreh opet sva od vira proročkog

i nove muke strašne smućuju mi duh.

Dječaci eno sjede, gle, u domu tom

ko blijede slike koje varav stvara san.

Dječaci mrtvi što ih rođen zakla stric.

U rukama im jetra vlastita i drob,

strahovit i jezovit mesa zalogaj,

što hrana bješe njenom ocu vlastitom.

Zbog toga eto neki kukavički lav,

mekōputan i lijen, sad usud sprema crn

za gospodara mog što u svoj stiže dom.

Da, gospodara mog, jer njegov sad sam rob.

A vođa lađa svih, što satrije Ilij-grad,

još ne zna kakav zločin smišlja okrutan

ta kuja što mu liže jèzičinōm dlan,

a uhom striže sretna spremajući smrt.

Strahota! Žena krvnik bračnog druga svog!

I što da kažem? Kakve nemani je lik,

je l' zmija ili Skila, koja čuva hrid

i ništeći mornare Hadu lovi plijen,

a nikad sita mržnje nà svōj bliski rod.

I kakav samo drzak kliknula je klik,

ko pobjednik u boju kad je dušman strt;

te misle svi da mužu raduje se svom.

Svejedno mi je, da l' ćeš vjerovat mi sad!

Al suđen čas je tu! I žaleć usud moj

doskōra ćeš mi priznat da sam dobar vrač... (Ag., 1188-1215).

O zašto on me bijednu uze sà sobōm?

Ta zbog čeg drugog, već da ovdje umrem s njim... (Ag., 1110-1111).

Kassandra, »zarobljenica neobične ljepote« (Sironić), raspaljuje Klitemestrinu ljubomoru i ponos. Vrativši se iz dvora, Klitemestra dolazi po Kasandru. Ona želi uništiti i Agamemnona i svoju suparnicu. Klitemestra zove Kasandru umilnim riječima da uđe u dvor. Kassandra dugo šuti unatoč riječima koje su joj upućene. Kasandrina šutnja tjera u bijes Klitemestru koja osjeća da je ta neobična djevojka jača od nje i da je ne može tako lako prevariti. Kassandra svojom šutnjom pobjeđuje Klitemestru koja se povlači i nestaju u dvoru.

Klitemestra, dakle, dolazi da svoju žrtvu domami u palaču, ali trojanska kraljevna šuti i ne miče se. Kassandra obnavlja pred našim očima pretpovijest kuće Atrejevića: brata koji je okaljao bratovu postelju, grozotu Tijestova objeda. Kasandrinu je pogledu vidljivo jato Erinija u kući koje nikada ne uzmiču i poput pripitih pijanaca pjevaju svoju užasnu pjesmu. Također se unutra žena sprema da muža i kralja povratnika smakne kao neku žrtvenu životinju. Kassandra će dijeliti njegovu sudbinu i nakon zadnjega proplamsaja volje za životom ona pribrano odlazi u kuću u susret svojoj smrti...

Kada Kassandra ulazi u dvor za Agamemnonom i Klitemestrom, kor se predaje tužnome razmišljanju, ali iznenada se čuju kraljevi samrtnički krici. Kad su starci odlučili poći u dvor, rastvara se pozadina pozornice. Vidi se unutrašnjost palače i mjesto zločina – kupaonica. U kadi leži Agamemnon, ispred kade je mrtva Kassandra. Uz nju stoji Klitemestra kao osvetnički demon. U rukama joj je oruđe osvete – dvosjekla sjekira. Klitemestra nad mrtvim tijelima Agamemnona i Kasandre trijumfalno govori:

*...a gle do njèga ovdje njegov ratni plijen
ta vračara i ropski priležnički gnus,
što na lađi na klúpi spavala je s njim (Ag., 1419 i d.).*

Klitemestra kaže da je Agamemnon pod Trojom imao prilježnicu Hriseidu, a sa sobom je doveo drugu – Kasandru.

Prizor s Kasandrom kod Eshila ima neprolaznu književnu vrijednost. U Kasandrinu liku ocrtao je Eshil osobito biće – proročicu i ženu. Kao proročica Kassandra je gotovo oruđe neke više sile koja preko nje iskazuje svoje odluke. Ona vidi prošlost, sadašnjost i budućnost. Njezina je vizija gotovo materijalna, ali su ličnosti prikazane simbolički. Agamemnon je žrtveni bik kojega ubija krava... Kad Kasandru napušta proročko nadahnuće, ona postaje prava mlada bezazlena djevojka. Sjetnim riječima evocira svoju nesreću i zlu kob, propast rodnoga grada i Parisov brak... Ona govori o kukavičkom lavu koji u Agamemnonovu domu sprema osvetu za Atrejevu gozbu. To je aluzija na Egista, jedinoga Tijestova sina, koji vara Agamemnona s njegovom ženom i sprema osvetu... Pošto su Egist i Klitemestra

⁷ Milivoj Sironić: Rasprave o helenskoj književnosti, Matica hrvatska, Zagreb, 1995, str. 140.

ubili Agamemnona, Klitemestra istrča sa sjekirom, kojom je odrubila glavu Agamemnonu, da ubije i Kasandru. O Kasandrinu smrti Odisej u Mrtvačkom carstvu daje malo drugačiju verziju:

»Čuo sam pretužni glas Kasandrē, Prijama kćeri,
koju je Klitemestra ubijala, podmukla žena,
pokraj mene...« (Od., 11, 421-423).

U Kasandru se zaljubio i sam Apolon, ali ga je ona odbila. On joj se osvetio tako da su se svi izrugivali njezinim proročkim vizijama. Jedino je Kasandra prodrila u pravi smisao Klitemestrinih dvosmislenih riječi. Kasandra vidi svoju smrt. Odbacujući proročke znakove – štap i vrpcu – oslobađa se svih povlastica i posljednji se put osvrće na svoj život. Predviđa dolazak Oresta koji će osvetiti svoga oca i nju:

...U carstvo mrtvih silazim
pobjednica, – dom Atrida, propast našu, satrt ću (Troj., 460 i d.).

Kasandra u Euripidovim *Trojankama*

Trojanke pak nemaju suvise radnje, to je niz pojedinačnih epizoda vezanih samo jedinstvom centralne figure u čijoj se prisutnosti one odvijaju. To je pasivna figura zarobljene trojanske kraljice Hekabe. Tragedija se odigrava u Troji nakon njezina zauzeća od strane Grka. Muškarci su već poubijani, a ostale su žene koje čekaju rješenje svoga udesa.

U Euripidovim *Trojankama* Atena je ljuta na Ajanta jer je pogrdio njezin hram i odvuкао Kasandru. Stoga se želi pomiriti s Posejdom kako bi zajedno otežali Ahejcima povratak. Oni će zajedno kazniti Ahejce što su oskrvnili božje hramove. Kasandru je dobio Agamemnon:

Kasandru, protiv svetog, božjeg zakona
Agamemnon sili s njim da dijeli noćni log (Troj., 41 i d.).

Kasandra je još djeвица, tijelo joj je »još čisto, sveto«. Hekaba kuka:

O dijete, bogom nadahnuta Kasandro,
u kakvoj bijedi djevičanstvo ode ti! (Troj., 500 i d.).

Mašući zubljom, Kasandra ekstatično pjeva vlastitu svadbenu pjesmu. Ona je dopala Agamemnonu i zna kamo će je odvesti njezin put... Demon rata pogađa i pobjednike još strahovitijim bičem. U razgovoru Posejdoma i Atene u prologu nagovještava se katastrofa koja će uništiti grčko brodovlje na povratku i valove Egejskoga mora prekriti leševima. A kasnije iz Kasandrina proricanja izranja slika patnjâ pobjednika kojima je jedna preljubnica prouzročila bezgraničnu nesreću.

Grci su obeščastili Atenin hram te se ona želi »pomiriti« s Posejdom kako bi zajedno kaznili Grke. Atena kaže:

Priredit njima kukav želim povratak (Troj., 75), pogotovo zbog Ajantova napastovanje Kasandre.

Značenje *Trojanki* nadvisuje individualnost i ističe moralnu katastrofu koju stvara rat i njegove žalosne posljedice.

Posebno je lijep ovaj Euripidov scenski efekt: Izmučeni grad nestaje u plamenu, ruši se trojanska tvrđava uz muklu tutnjavu, a Kasandra u zanosu pjeva svoju svadbenu pjesmu sa snažnom tragičnom ironijom:

*Diži, pružaj, nosi svjetlo! Svetinju štujem, -
obasjat zubljom želim.
Himene, kralju Himeneju, - ijuju!
Ženika li sretna,
sretne mene što u Argos udat ću se
i brakom svezat kraljevskim!
Himene, moj Himeneju!
Dok ti mi, majo, suzom, jaukom
mog oca mrtva, dragi zavičaj,
ah, žališ, jecaš, uzdišeš,
za svoju ja ti svadbu, gle,
vatru, plamen palim.
Neka bliješti, sjaji
sjaj, svjetlost tebi, Himene,
sjaj, svjetlost tebi, Hekato,
kako djevam' biva kod udaje!
Diži u zrak nogu, kolo vodi – ju, uhu!
Ko ocu kad je mome
punim cvijetom sreća cvala!
Kolo ti je sveto,
daj ga vodi, Febo! U tvom hramu služim,
što lovor-vijenci kite ga.
Himene, moj Himeneju!
Ti, majko, igranj, nogom prebiri
i amo-tamo skreći, sa mnom daj
poskakuj skokom dražesnim!
I slavite Himeneja –
o! – zaručnicu sretnu
pjesmama blaženim!
Hajd', s krasnim haljam' Frižanke,
vi, mlade, svadbi, braku mom,
suđenome zapjevajte mužu! (Troj., 308-340).*

⁸ Danas nam se može učiniti zastarjelom prevodiočeva riječ kukav. U originalu taj stih glasi: Δύσνοστον αὐτοῖς νόστον ἐμβαλεῖν θέλω. Dakle: nesretan povratak.

Stihovi 308 i d. jesu kao svadbena pjesma sa snažnom tragičnom ironijom.

U jednoj drugoj Euripidovoj tragediji Hekaba se poziva na Agamemnonovo suložništvo s njezinom kćeri Kasandrom:

*O kralju, kako znadem, s tobom dan i noć
kći Kāsāndra je moja, s tobom dijeli stan,
pa čime ćeš dokazat da ti godi slast
i zagrljaji njeni kada padne mrak?
I čime staroj majci, kojoj sad si zet,
dokazat ćeš da zbiljski njenu voliš kćer? (Hek., 829-835).*

Slava helenskoga vojnog pohoda na Troju, koji je veličanstveno opjevao Homer, pretvorila se u Euripida u sramotno sljepilo i nečasno djelo.

Likofronova Aleksandra

Pod Likofronovim imenom sačuvana je »tragedija« s namjerno nejasnim Kasandrinim proročanstvima, zapravo spjev *Aleksandra*, dramski monolog u jampskome metru. Sastoji se od 1474 jampska trimetra u kojima se na usta trojanske proročice Kasandre proriče buduća sudbina sve do helenističkih vremena i uspona Rima. Okvir spjeva (st. 1-30 i 1461-1474) čini izvještaj koji trojanskom kralju Prijamu podnosi stražar koji čuva Kasandru (u naslovu pjesme ona se naziva Aleksandrom). Ostatak spjeva čini Kasandrino proročanstvo koje se sastoji od prikaza razaranja Troje i potonje nesreće (st. 31-364), nedaće grčkih junaka koji se ne uspijevaju vratiti kući (st. 365-1089), nedaće grčkih junaka koji napokon dolaze kući (st. 1090-1225), lutanja Eneje i njegovih Trojanaca (st. 1226-1280), sukobâ između Europe i Azije koji kulminiraju usponom Rima (st. 1281-1450) te na kraju Kasandrina tužaljka zbog beskorisnosti njezina proročanstva (st. 1451-1460). Sva su imena mitoloških i povijesnih osoba zamijenjena opisnim izrazima, izuzevši slučajeve kad je samo ime moglo zavesti u zabludu time što su ga nosile različite osobe.

Ep *Aleksandra* helenističkoga pjesnika Likofrona jedinstveni je dugi lanac koji je najvećim dijelom sadrži nejasna Kasandrina proročanstva. Autoru je najviše stalo da pokaže svoju učenost. Cijela je pjesma nabijena rijetkim riječima i neobičnim varijantama grčkih mitova, te je bez komentara čak i suvremenicima bila teško razumljiva. Obilje manje poznatih riječi i imena te nejasni materijal i zagonetne metafore već su u antici zahtijevali opsežne komentare. Takvo je pjesništvo od sama početka bilo namijenjeno samo za zabavu široko načitanih ljudi.

Kassandra – etimologija

Etimologija imena Κασσάνδρα ili Κᾰσᾰνδρα uvijek je zadavala probleme. Bilo je više pokušaja etimološkog objašnjavanja. Antički pokušaji etimologije nisu nam sačuvani. Bizantski učenjak Ioannes Tzetzes (Ἰωάννης Τζέτζης) izvodi u 12. st.

ime Kasandra iz κάσις – »brat« + ἀνήρ (gen. ἀνδρός) – »muškarac; junak« i zaključuje: »koja ima junaka za brata«. Drugi su izvodili prvi dio složenice iz κεκάσθαι (prez. καίνυμαι) — »odlikovati se, isticati se; sjati«, dakle: »koja sja nad muškarcima«, tj. uvlači ih u ljubavnu mrežu i obasjava. R. Graves u svojoj knjizi *Grčki mitovi* navodi ovakvo tumačenje: »koja upetljava ljude«, a enciklopedija *Der Neue Pauly* kaže ovako: »koja se ističe nad muškarcima« (s. v. *Kassandra*). Dalja su »objašnjenja«: »koja mota muškarce«, »koja hvata muškarce«, »zavodnica«, »koja govori istinu«...

Razmotrivši ta »tumačenja«, moram priznati da su sva ona pomalo nategnuta. Stoga ne preostaje drugo nego da prihvatim tezu H. Friska kako je ime Kasandra etimološki neobjašnjivo.

Kasandrin lik u umjetnostima (izbor)

LIKOVNA UMJETNOST: Likovna umjetnost često prikazuje kako Ajant zlostavlja Kasandru. Jedna od scena na kovčegu koji je pripadao korintskom tiraninu Kipselu prikazivala je kako Ajant odvlači Kasandru od Atenine statue, a na njemu se nalazio natpis pisan starinskim slovima. Natpis glasi: »Kàsāndru Lokranin Ajant od Atene odvlači silom« (*Paus.*, 5, 19); Na Polignatovoj slici, koja se nalazila u Delfima, bila je prikazana epizoda kako Ajant stoji do žrtvenika i zaklinje se *u vezi sa zlodjelom učinjenim nad Kasandrom. Kasandra sjedi na zemlji i drži Atenin kip jer je ona drveni kip otrgla s njegova postolja kad ju je Ajant odvuкао od svetišta gdje se kao pribjegarka bila sklonila* (*Paus.*, 10, 26); Nasilje Ajanta nad Kasandrom bila je također tema Panenove slike koja se nalazila u Olimpiji (*Paus.*, 5, 11); Paul Rubens: *Ajant i Kasandra* (bakropis, oko 1617); Johann Wilhelm Tischbein: *Ajant i Kasandra* (1806), Großherzogliches Schloss Eutin; Jérôme-Martin Langlois: *Kassandra zaziva Ateninu osvetu nad Ajantom* (1810), Chambéry, Musée des Beaux-Arts.

DRAMSKA OBRADA: Eshil: *Agamemnon*; Euripid: *Aleksandar* (fragmentarno sačuvana), *Trojanke*; Akcije: *Klitemestra*; Seneka: *Agamemnon*; Herbert Eulenberg: *Kassandra* (1903); Lesja Ukrajinka: *Kassandra* (1907); Paul Ernst: *Kassandra* (1915); Gerda Hagenau: *Kassandra* (1948).

POEZIJA: Likofron: ep *Aleksandra* (oko 295. pr. Kr.); Friedrich Schiller: balada *Kassandra* (1802); Vilgelm Karlovič Kjuhelbeker: poema *Kassandra* (1823); Dmitrij Sergejevič Merežkovski: *Kassandra* (1922).

⁹ Robert Graves [Grevs]: *Grčki mitovi*, Nolit, Beograd, 41990, str. 644.

¹⁰ Hjalmar Frisk: *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, Band 1, Heidelberg, 1960, str. 798.

¹¹ Taj se kovčeg od cedrovine pokazivao još u 2. st. po. Kr. u Herinu hramu u Olimpiji kao zavjetni dar Kipselovih nasljednika. Opisao ga je Pausanija.

British-Museum

Langlois

Tischbein

Pompeji

PROZA: Erika Mitterer: novela *Proročica* (1942); Hans Erich Nossack: novela *Kassandra* (1948); Christa Wolf: novela *Kassandra* (1983); Marion Zimmer Bradley: roman *Ugarak* (1987); Lindsay Clarke: roman *Povratak iz Troje* (2005); David Andrew Gemmel: trilogija *Troja* (2005-2007).

GLAZBA: Johann Christoph Friedrich Bach: kantata *Kassandra* (1786); Vladimir Visocki: *Pjesma o mudroj Kasandri* (1967); Brian Ferneyough: *Cassandra's Dream, Song for flute* (1970–71); Švedska grupa *ABBA* snimila je godine 1982. pjesmu *Cassandra*. Pjesma je izišla kao B-side na njihovu singlu »The Day Before You Came«; Michael Jarrell: *Kassandra* (1993); »Aegis«, album norveške rock-grupe *Theatre of Tragedy* (1998), počinje kompozicijom *Kassandra*; Pjesma njemačke grupe *Blind Guardian* »And then there was Silence« pjeva o Kasandri, Trojanskom ratu i razorenju Troje (2001); Ruska rok-grupa *Origami* pustila je godine 2008. album *Sindrom Kasandre* s istoimenom pjesmom na ploči; Ruska rock-grupa *Bi-2* pustila je godine 2008. singl »Muza« u koji je ušla kompozicija *Kassandra*.

ASTRONOMIJA: U čast Kasandre nazvan je asteroid (114) *Kassandra*, otkriven 23. srpnja 1871.

KRATICE HRVATSKIH CITATA

- Ag. - Eshil: *Agamemnon*, prev. B. Klaić, u: »Forum«, Zagreb, br. 9/1965, str. 5-63.
- Agis - Plutarh: *Agis*, prev. Z. Dukat, u: Plutarh: *Usporedni životopisi*, August Cesarec, Zagreb, 1988, knj. III, str. 212-224.
- Andr. - Euripid: *Andromaha*, prev. K. Rac, u: Eshil—Sofoklo—Euripid: *Sabrane grčke tragedije*, Vrhunci civilizacije, Beograd, 1988, str. 600-615.
- En. - Vergilije: *Eneida*, prev. T. Maretić, u: *Djela P. Vergila Marona*, JAZU, Zagreb, 1932, str. 117-410.
- Hek. - Euripid: *Hekuba* (!), prev. B. Klaić, u: »Forum«, Zagreb, br. 1-2/1973, str. 134-181.
- If. - Euripid: *Ifigenija u Aulidi*, prev. B. Klaić, Dramska biblioteka »Scena«, Zagreb, 1961.
- Il. - *Homerova Ilijada*, prev. T. Maretić, Matica hrvatska, Zagreb, ⁶1961.
- Od. - *Homerova Odiseja*, prev. T. Maretić, Matica hrvatska, Zagreb, ⁵1961.
- Paus. - Puzanija: *Vodič po Heladi*, prev. U. Pasini, Književni krug, Split, ²2008.
- Pit. 11 - Pindar: *Pitijska jedanaesta [oda]*, prev. T. Smerdel, u: Pindar: *Ode i fragmenti*, Matica hrvatska, Zagreb, 1952, str. 172-175.
- Troj. - Euripid: *Trojanke*, prev. K. Rac, u: Eshil—Sofoklo—Euripid: *Sabrane grčke tragedije*, Vrhunci civilizacije, Beograd, 1988, str. 478-494.

